

Ks. prof. dr hab. Leszek Szewczyk
Wydział Teologiczny
Uniwersytet Śląski w Katowicach

**Recenzja rozprawy doktorskiej ks. mgra lic. Mirosława Tragarza,
*Problematyka listów pasterskich Konferencji Episkopatu Polski w latach 2000-2019
w świetle wyzwań współczesności, Kraków 2022, ss. 309.***

Rozprawa napisana pod kierunkiem ks. prof. dra hab. Henryka Sławińskiego.

Przepowiadanie słowa Bożego należy do fundamentalnych zadań Kościoła, który stara się wciąż na nowo odpowiadać na wezwanie Jezusa Chrystusa: „Idźcie na cały świat i nauczajcie wszystkie narody...” (Mt 28,19). Cała działalność Kościoła jest przede wszystkim oparta na przepowiadaniu, które przygotowuje do pełnego przeżycia liturgii i do przyjęcia sakramentów. Przepowiadanie zajmuje szczególne miejsce wśród głównych obowiązków biskupów (KK 25), którzy w posłudze głoszenia słowa Bożego mają operować „różnymi dostępnymi w dzisiejszych czasach środkami, przede wszystkim kaznodziejstwem” (DB 13). Biskup powinien obwieszczać ludziom Ewangelię Chrystusową, nawołując ich w mocy Ducha do wiary lub umacniając ich w żywej wierze. Realizacja posłannictwa biskupiego ma swoje źródło w przynależności biskupa do kolegium episkopatu oraz w urzędzie pasterza Kościoła partykularnego. Wynikiem tego jest podwójna odpowiedzialność biskupa: za Kościół powszechny i za Kościół partykularny. Jedną z form nauczania biskupiego są listy pasterskie, które poruszają sprawy istotne dla Kościoła i społeczeństwa i stanowią rodzaj dialogu biskupa z powierzoną mu częścią Ludu Bożego. Jak stwierdza Jan Paweł II w Motu proprio *Apostolos suos* z 21 maja 1998 roku: „Wykonując wiernie swą funkcję nauczycielską, biskupi służą słowu Bożemu, któremu jest podporządkowane ich nauczanie, pobożnie się w nie wsłuchują, strzegą go święcie i wiernie je wykładają, tak aby wierni mogli je przyjąć jak najlepiej. A ponieważ nauka wiary jest wspólnym dobrem całego Kościoła i więzią jego komunii, biskupi zrzeszeni w Konferencji Episkopatu starają się przede wszystkim śledzić Magisterium Kościoła powszechnego i w odpowiedni sposób przekazywać je ludowi, który został im powierzony” (p. 21).

Celem listu pasterskiego jest pouczenie w sprawach wiary lub moralności chrześcijańskiej oraz przypomnienie wynikających z nich obowiązków. Jak zaznacza Robert Kantor listy pasterskie powinny wyróżniać się takimi cechami, jak: autentyzm, całościowość oraz aktualność i dostosowanie.

Naukowe opracowania podejmujące zagadnienie listów pasterskich występują w homiletyce polskiej dość rzadko. Tymczasem wydane w 2014 roku *Dyrektorium homiletyczne* zachęca do poszukiwań duszpasterskich oraz naukowych, zwłaszcza z zakresu teologii homiletycznej. Poszukiwań tych domaga się również aktualny stan przepowiadania

słowa Bożego. Z uznaniem należy więc przyjąć każdą inicjatywę, mającą na celu ocenę teorii i praktyki głoszenia słowa Bożego w Polsce. Z satysfakcją należy uznać, że owocem tych inicjatyw jest napisana pod kierunkiem ks. prof. dra hab. Henryka Sławińskiego rozprawa doktorska ks. mgr. lic. Mirosława Tragarza.

I. OPIS ROZPRAWY

Recenzowane opracowanie liczy 309 stron, na które składa się: abstrakt, słowa kluczowe, spis treści, wstęp, pięć rozdziałów, zakończenie, streszczenie w języku angielskim, wykaz skrótów i spis bibliografii. We wstępie znajduje się uzasadnienie wyboru tematu, aktualny stan badań nad podejmowanym zagadnieniem, postawienie i omówienie problemu, opis wykorzystanych źródeł, prezentacja zastosowanych w opracowaniu metod badawczych oraz zasygnalizowany podział zgromadzonego materiału na kolejne pięć rozdziałów.

Pierwszy z nich: *Historyczno-społeczny kontekst działalności eklezjalnej w Polsce na przełomie tysiącleci* pełni funkcję wprowadzącą i stanowi tło dla dalszej, szczegółowej, analizy zawartości materiału badawczego recenzowanej pracy. Tło epistolarnej działalności KEP stanowią nowe wyzwania współczesności, powstające wskutek transformacji ustrojowej zachodzącej w Polsce oraz diametralnie zmieniający się świat. Drugi rozdział zawiera *charakterystykę materiału badawczego*. Autor omawia list pasterski jako formę posługi słowa Bożego, analizuje aspekty metodologiczne listów KEP, dokonuje ogólnej charakterystyki listów KEP z lat 2000-2019 oraz omawia stronę formalną tych listów.

Rozdziały trzeci i czwarty, najważniejsze z punktu widzenia realizacji celów badawczych recenzowanego opracowania, zawierają analizę treści listów pasterskich pod kątem zawartości kwestii dotyczących wiary i moralności oraz zagadnień społecznych. W trzecim rozdziale: *Kwestie dotyczące wiary i moralności* Autor dokonuje analizy zagadnień dogmatycznych podejmowanych w listach pasterskich KEP, następnie omawia występujące w listach zagadnienia moralne. Takie połączenie powyższych zagadnień trafnie uzasadnia dostrzegalną we współczesnym świecie i wciąż narastającą tendencją „rozdzielania” wiary od życia moralnego człowieka (s. 127). Czwarty rozdział zawiera uporządkowane analizy dotyczące zawartości problematyki społecznej w materiale źródłowym. Autor trafnie grupuje te problemy wokół zagadnień uwłaszczenia i reprivatyzacji majątku narodowego, prawa do pracy i problemu bezrobocia, zjawiska emigracji, rozliczenia z komunistyczną przeszłością oraz wejściem Polski do Unii Europejskiej. Ostatni, piąty rozdział opracowania: *Walory i postulaty* ma charakter syntetyczny i podsumowujący. Autor dokonał w nim oceny materiału źródłowego pod względem walorów i mankamentów zarówno treściowych jak i formalnych jego elementów. Podejmuje również próbę sformułowania postulatów na przyszłość, które mogłyby pomóc w redakcji tekstów epistolarnych, a co za tym idzie w lepszym odbiorze listów pasterskich (s. 15). Postulaty te mogą – zdaniem Autora – zaowocować konkretnymi działaniami i efektami perlokucyjnymi (s. 240).

W syntetycznym zakończeniu ks. Tragarz podsumował wyniki prowadzonych badań, sformułował wnioski i wskazał kierunki dalszych poszukiwań badawczych związanych z działalnością epistolarną KEP. Opracowanie wieńczy spis bibliografii z tradycyjnie wydzielonymi grupami: źródła (Pismo Święte, nauczanie powszechne Kościoła, dokumenty Kongregacji i Rad Papieskich, listy Konferencji Episkopatu Polski, cywilne dokumenty prawne), opracowania, literatura przedmiotu, literatura pomocnicza i netografia.

II. WARTOŚĆ MERYTORYCZNA PRACY

Podjęty w recenzowanej rozprawie problem badawczy jest oryginalny, gdyż brak na gruncie polskim jego całościowego, naukowego opracowania. Potwierdzeniem tej opinii jest fakt, że internetowa wersja *Polskiej bibliografii homiletycznej* zawiera trzydzieści publikacji, które podejmują zagadnienia listów pasterskich. Większość z nich zawiera omówienie działalności poszczególnych biskupów diecezjalnych. Oprócz wymienionych przez ks. Tragarza publikacji (s. 13, przypisy 11 i 12) można jeszcze wymienić dwa opracowania [W. Przyczyna, *O sprawności komunikacyjnej w listach pasterskich episkopatu Polski* (z 2005 r.) oraz *tenże*, *Język listów pasterskich episkopatu Polski w latach 2000-2004* (z 2006 r.)], które analizują stronę formalną listów pasterskich KEP, a trzy następne [F. Haraczyk, *Rola sanktuarium jasnogórskiego w listach pasterskich episkopatu Polski* (z 1980 r.), R. Woźnica, *Zagadnienie ateizacji w listach pasterskich episkopatu Polski 1945-1974* (z 1986 r.) i A. Wójcik, *Piotrowe "Trzeźwymi bądźcie" (1 P 5, 8) w listach pasterskich Episkopatu Polski w okresie posoborowym* (z 1990 r.)] to prace magisterskie podejmujące niewielki wycinek zawartości treści listów KEP. Wiek wzmiankowanych opracowań oraz ich wąski obszar badawczy czynią rozprawę ks. mgra lic. Mirosława Tragarza opracowaniem pilnym i koniecznym.

Pod względem merytorycznym opracowanie należy uznać za poprawne. Rozprawa posiada wiele zalet, można również dostrzec pewne braki dotyczące tak jej strony merytorycznej jak i formalnej. Autor wyraźnie precyzuje cel dysertacji, którym jest „usystematyzowanie i krytyczna analiza problematyki listów pasterskich KEP” (s. 14). Dwukrotnie również wskazuje problem badawczy: „jakie treści i zagadnienia, stanowiące rzeczywistość życia wiernych w badanym przedziale czasowym, zostały zauważone i podjęte przez autorów listów pasterskich? Jest to problem podstawowy, z którego rodzą się kolejne pytania: jakich środków przekazu użyli biskupi, aby ich słowo zostało dobrze zrozumiane? Czy oprócz zauważenia problemu przedstawiano sposoby jego rozwiązania? Jakie kwestie, z którymi borykało się społeczeństwo polskie w dobie transformacji ustrojowych zostały pominięte?” (s. 12 i s. 240). Należy jednoznacznie stwierdzić, że na te pytania Autor odpowiedział w sposób precyzyjny, a cel pracy został osiągnięty. Z uznaniem również należy stwierdzić, że analiza pokaźnego materiału badawczego, wymagająca dużego nakładu sił i pracowitości, została przeprowadzona bardzo rzetelnie. Wydobycie zasadniczych treści listów

pasterskich KEP, bardzo dobre ich uporządkowanie, stanowią niepodważalny walor recenzowanego opracowania.

Autor precyzyjnie opisał stosowaną przez siebie metodę badawczą: „analiza krytyczna materiału źródłowego oraz synteza wniosków wyprowadzonych z analizy” (s. 14). W kilku miejscach opracowania ks. Tragarz wyjaśnia stosowane metody: „Analiza jako metoda postępowania naukowego, polega na podziale badanych dokumentów na części i rozpatrywaniu każdej z nich z osobna. Poznawana jest w ten sposób struktura i zależności badanego materiału, szczególnie powiązania przyczynowo - skutkowe oraz mechanizm jego funkcjonowania. Metodolodzy pracy naukowej zauważają jednak, że w procesie badawczym analiza występuje i wzajemnie wiąże się z syntezą. Analiza warunkuje syntezę, z kolei synteza może stanowić punkt wyjścia do kolejnych analiz” (s. 14). W innym miejscu wskazuje: „Metoda poznania naukowego posiada określone elementy czy też stopnie (...). To, co istotne w tym schemacie postępowania naukowego, to sprawdzenie, na ile zidentyfikowany problem został dotychczas opisany w teorii problemu” (s. 75). Za Ryszardem Kamińskim można jednak wskazać na pewne niebezpieczeństwa stosowania metody analitycznej. Negatywną cechą tej metody jest nadmierne eksponowanie szczegółów. Może to powodować obawy utraty z pola widzenia całego przedmiotu badań. Może utrudniać to pełne poznanie rzeczywistości, która jest zbiorem elementów cząstkowych, ale także całością elementów cząstkowych ściśle ze sobą związanych. Zdaniem recenzenta Autorowi opracowania udało się w znacznej mierze uniknąć wskazanych powyżej niebezpieczeństw, a zastosowane w rozprawie metody okazały się skuteczne. Konsekwentnie też były realizowane w całości dysertacji, dowodząc metodologicznej precyzji Doktoranta.

Podstawowy materiał źródłowy rozprawy stanowi 126 listów pasterskich KEP z lat 2000-2019 (s. 13, s. 82). W celu poprawnej analizy tekstów źródłowych, ks. Tragarz wykorzystał również metody pomocnicze: dedukcyjną, porównawczą oraz interpretacji tekstu. Analiza bardzo bogatego materiału źródłowego, dokonywana jest w sposób precyzyjny, szczegółowy i krytyczny, a przeanalizowany materiał źródłowy okazał się wystarczający do sformułowania wniosków dotyczących omawianego przez Autora problemu. Cytaty pochodzące z analizowanych listów pasterskich stanowią doskonały i merytoryczny komentarz do zasadniczego tekstu opracowania.

Praca odznacza się logiczną i przejrzystą strukturą, zwartą treścią, a refleksja naukowa przebiega od zagadnień podstawowych i zasad ogólnych, poprzez analizę zgromadzonego materiału badawczego, do szczegółowych wskazań i rozwiązań. Pewną wątpliwość może budzić potrzeba umiejscowienia listów pasterskich KEP w szerokim kontekście kulturowo-społeczno-politycznym. Z metodologicznego punktu widzenia rozprawa spełniałaby wymogi również bez zamieszczania w niej pierwszego rozdziału. Z perspektywy człowieka doświadczającego wydarzeń opisanych w pierwszym rozdziale, wydaje się on zbędny, jednak z perspektywy czytelnika młodszego, do którego publikacja powinna dotrzeć również w postaci książki, to bardzo cenny materiał wprowadzający w okoliczności powstania listów. Sam Autor trafnie uzasadnia potrzebę tego rozdziału: „Było to podyktowane doniosłymi wydarzeniami

życia społeczno-politycznego tamtego czasu, które wpłynęły na dzieje świata oraz na życie adresatów listów. Przełomowe wydarzenia historyczne oraz doświadczane, w wyniku przemian ustrojowych, problemy społeczne musiały znaleźć odzwierciedlenie w działalności epistolarnej KEP. Nie sposób bowiem w pełni pojąć znaczenia i wartości listów, nie rozpatrując ich w odniesieniu do zachodzącej w badanym okresie transformacji społeczno-politycznej” (s. 14-15).

Za Wincentym Kwiatkowskim i Józefem Myśkowem możemy stwierdzić, że każdy właściwy wywód naukowy charakteryzuje się czterema cechami: obiektywnością, źródłowością, logicznością prowadzonych wywodów oraz wszechstronnością. Myślenie naukowe, które służy jedynie i wyłącznie poznaniu prawdy, względnie rzeczywistości nie może być inne jak tylko przedmiotowe, czyli obiektywne. Przejawem takiego myślenia jest odwaga dostrzegania zarówno walorów jak i mankamentów najnowszej działalności epistolarnej Konferencji Episkopatu Polski. Ks. Tragarz pieczołowicie wydobywa wiele wartościowych i godnych upowszechnienia treści listów pasterskich, jednak dla równowagi, z odwagą przedstawia ich mankamenty.

Autor słusznie dostrzega brak konsekwencji w tytułach listów. „Raz mamy do czynienia z *Listem pasterskim* a raz z *Listem Pasterskim*. Zauważyć można także *List biskupów polskich*, *List Biskupów Polskich*, *List Konferencji Episkopatu Polski*, *List Episkopatu*, *List społeczny Konferencji Episkopatu Polski* czy wreszcie sam list” (s. 260). Mimo tego wyczulenia na poprawność i konsekwencję samemu Autorowi nie udało się zachować tejże w stosowaniu zapisu „słowo Boże”. I tak na stronie 43 znajdujemy zapis: „W procesie przepowiadania **słowa** Bożego istotną rolę odgrywa środowisko społeczne i kulturowe tych, do których to **Słowo** jest adresowane”. Z kontekstu tego zdania wynika, że Autor ma na myśli słowa biblijne, jednostkę przepowiadania kaznodziejskiego te słowa wyjaśniającą, zaś wyraz pisany z dużej litery sugeruje drugą osobę Trójcy Świętej, czyli Syna Bożego. Ten brak konsekwencji widoczny jest w całej rozprawie: 35 razy występuje zapis „słowo Boże” a 23 razy „Słowo Boże”.

Ks. mgr lic. Mirosław Tragarz wypowiediane przez siebie stwierdzenia solidnie udokumentował. Kwestią dyskusyjną jest jednak postawienie kilku tez bardzo ogólnych i nie popartych pogłębioną refleksją. Z jednej strony Autor zaznacza: „Na uwagę zasługuje to, że dostrzeżona cykliczność wyrabia u słuchaczy pewnego rodzaju oczekiwanie na coraz to nowe ujęcie tematu oraz aktualizację zagadnienia. Postuluje się zatem, aby ta praktyka była dalej kontynuowana” [pleonazm!!!] (s. 249). Zaś kilka stron dalej pisze: „W związku z tym wielu wiernych zwraca uwagę na to, że listy pasterskie są nazbyt długie. Niektórzy mówią wprost, że gdy tylko usłyszą pierwsze zdanie „list pasterski Episkopatu Polski...” po prostu przestają słuchać. Mówią o tym również i duszpasterze, którzy mając świadomość reakcji wiernych, sami dokonują nowej ich „redakcji”. (s. 258-259).

Kwestią do dyskusji jest również wykorzystywanie publikacji internetowych czasopism dostępnych w wersji drukowanej („Więź”, „Znak”, „Niedziela Włocławska”, „Niedziela Toruńska”, „Przewodnik Katolicki”, „W Drodze”). Tradycyjna szkoła dawała pierwszeństwo

materiałom opublikowanym w wersji drukowanej. Być może jednak nadszedł czas by obydwie formy uznać za równoważne.

W podsumowaniu tej części recenzji należy dobitnie zaznaczyć, że wskazane w opracowaniu uchybienia nie podważają merytorycznego waloru recenzowanej rozprawy i nie osłabiają jej wielu osiągnięć. Recenzowana rozprawa doktorska ks. Tragarza jest opracowaniem twórczym, ciekawym i oryginalnym.

III. OCENA FORMALNEJ STRONY PRACY

Przygotowana przez ks. mgr lic. Mirosława Tragarza rozprawa to opracowanie, którego język i styl utrzymane są na właściwym naukowym poziomie. Układ pracy, zaproponowany przez Autora jest logiczny, proporcjonalny, przejrzysty i wyczerpujący. Poszczególne elementy pracy wywodzą się z tematu pracy i pozostają między sobą w ścisłym związku wewnętrznym.

Autor konsekwentnie wyciąga wnioski z przesłanek i tworzy dojrzałą syntezę, posługuje się językiem poprawnym, bogatym w słownictwo, płynnym i komunikatywnym, co w naturalny sposób potęguje zainteresowanie czytelnika. Pisze zwięźle i logicznie, dobitnie prowadzi myśl i konsekwentnie wyciąga stosowne wnioski, czyniąc to w sposób zrównoważony i rzetelny.

Należy również docenić wielki wkład Autora w staranność i estetykę zewnętrzną rozprawy, w której błędy stylistyczne, literowe czy adiustatorskie są nieliczne. Do zauważonych przez recenzenta należą błędy stylistyczne, np.: Źródła zaistniałego „kryzysu”, kard. Wyszyński widział w chęci skracania nabożeństw, brewiarza czy modernizacji wyglądu świątyń (s. 20). W kilku partiach rozprawy Autor dał się zdominować przez styl obecny w listach pasterskich, w innych rozprawa przybrała styl publicystyczny. Niekiedy stosuje charakterystyczne dla przekazu kaznodziejskiego bardzo krótkie, wręcz „astmatyczne” zdania.

Tymczasem styl naukowy, właściwy rozprawom naukowym i pracom służącym popularyzacji osiągnięć nauki powinien cechować się między innymi: brakiem emocjonalnego nacechowania języka, rezygnacją ze środków ekspresji słownej, szerokim zastosowaniem wyrazów określających relacje między pojęciami, oraz stosowaniem zdań rozbudowanych, wielocłonowych. Trudno do tych ostatnich zaliczyć zdania: „To przestrzeń dla działalności laikatu” (s. 49); „Jednak taki stan nie trwał zbyt długo” (s. 63); „Problem ten jest powszechnie znany” (s. 64); „Stanowią go parafianie całej Polski” (s. 79) czy „Jest nią edukacja religijna” (s. 265). Generalnie jednak Autor posługuje się językiem poprawnym, bogatym w słownictwo, płynnym i komunikatywnym, co potęguje zainteresowanie czytelnika.

Rozprawa doktorska ks. mgr lic. Mirosława Tragarza pod względem formalnym nie budzi większych zastrzeżeń i zasługuje na uznanie. Przedstawione powyżej uwagi nie powinny wpływać na ogólny obraz pracy.

IV. KWESTIE DO DYSKUSJI

Recenzowane studium rodzi pytania szczegółowe, dlatego zwracam się z prośbą do Doktoranta o ustosunkowanie się do następujących kwestii:


1. Na 48. stronie rozprawy znajduje się zdanie: „Nie chodzi oczywiście o to, aby świeccy głosili homilie czy kazania, gdyż to jest zadaniem kapłanów i diakonów wynikającym z ich święceń”. Wprawdzie misję przepowiadania w Kościele pełnią biskupi, prezbiterzy i diakoni (KPK 767), to jednak swoje miejsce i rolę w przepowiadaniu słowa Bożego posiadają także świeccy, których zadaniem jest nie tylko bierne słuchanie, ale także współtworzenie form i treści przepowiadania. Jakie jednostki przepowiadania słowa Bożego, zgodnie z nauczaniem Kościoła, mogą głosić wierni świeccy?

2. Z kolei na stronie 118. znajdujemy stwierdzenie: „aby komunikat homiletyczny, jakim są listy pasterskie osiągnął swój cel, potrzeba, aby był on zbudowany poprawnie”. Na ile, zdaniem Doktoranta uzasadniona jest teza, że listy pasterskie KEP są „komunikatami homiletycznymi”.

V. WNIOSEK KOŃCOWY

Przedłożona do recenzji rozprawa doktorska ks. mgra lic. Mirosława Tragarza stanowi cenny wkład, nie tylko w opis najnowszej działalności epistolarnej Konferencji Episkopatu Polski, ale również w rozwój polskiej teologii homiletycznej. Wyliczone zastrzeżenia nie podważają w żaden sposób naukowego waloru recenzowanej rozprawy.

Biorąc pod uwagę wszystkie przedstawione wyżej uwagi stwierdzam, że recenzowana rozprawa spełnia wymogi stawiane tego typu pracom, dlatego wnoszę o przyjęcie rozprawy doktorskiej ks. mgra lic. Mirosława Tragarza i dopuszczenie jej do dalszych etapów przewodu doktorskiego.



Katowice, 20 października 2022 roku

Ks. prof. dr hab. Leszek Szewczyk